

MACAR DİLİNDE EDİMBİLİM ARAŞTIRMALARI VE YABANCI DİL OLARAK MACARCA ÖĞRETİMİNDE ÖNEMİ

Valéria Óvari*

Özet

XX. yüzyılın altmışlı yetmişli yıllarından bu yana, geleneksel dilbilim anlayışını önemli oranda değiştiren ve dilbilim alanında yeni akımların ortaya çıkmasına neden olan teoriler doğmuştur. Söz edimi teorisi ile ilgili teoriler J. L. Austin, H. P. Grice ve J. R. Searle gibi isimler tarafından ortaya konulmuş ve geliştirilmiştir. Söz edimi teorisinin başlıca tespitine göre dil sadece dünyanın yansıtılmasına hizmet eden bir araç değil, aynı zamanda bir eylemdir de: dil vasıtasıyla bildiririz, rica ederiz, söz veririz, reddederiz vs.

Macaristan'da edimbilim, dil teorisi ve dil felsefesi, iletişim teorisi, dil tarihi, çocuk dili ve yabancı dil eğitimi alanlarına kazandırılmıştır. Bildiri, K. Szili'nin Macarca söz edimlerinin ampirik araştırmalarına dayanarak, özür dileme söz edimini Türkçe ve Macarca'da karşılaştırmayı hedefliyor. Edimbilim ile ilgili stratejilerin kullanımını – evrensel özellikler yanında – hem Türkçe'de hem Macarca'da dil topluluğu tarafından oluşturulmuş kurallar belirler. Bu kurallar, durumların sosyo-pragmatik faktörlerine göre kullanılacak strateji tipini ayarlar. Türk konuşucunun stratejileri genellikle durumların bağlam faktörlerinden etkilenirken Macarların strateji seçimi daha çok genel faktörlere göre şekillenir, bunlar öncelikle edimsöz gücünü içeren araç stratejileridir. Macarca öğretiminde Türk öğrencileri bu olgu konusunda bilinçlendirmek faydalı olacaktır.

Anahtar sözcükler: Edimbilim, Macar Dili, Söz Edimi Teorisi, Edimsöz Edimi, Özür Dileme, Yabancı Dil Eğitimi, Görgü Kuralları, Edimsöz Gücünü İçeren Araç

* Yabancı Uzman, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Hungaroloji Anabilim Dalı.

Abstract

Pragmatic Researches on Hungarian Language and Their Importance in Teaching Hungarian as a Foreign Language

Since the 60s and 70s of the 20th century, some theories have come into existence that changed the traditional linguistics understanding in a great extent and new linguistic trends have come out. Theories which are related with the speech act theory were suggested and developed by J. L. Austin, H. P. Grice and J. R. Searle. According the main inference of the speech act theory, language is not only a kind of tool that helps the reflection of the world but an action as well; by means of language we declare, request, promise, reject etc.

Pragmatics in Hungarian Language was presented to the advantage of the language theory and the language philosophy, the theory of communication, the history of language, child language and foreign language education branches. The announcement aims to compare the speech act of asking for pardon, based upon K. Szili's searches on Hungarian speech acts. The usage of strategies, in addition to its universal features is determined by the rules established by language communities both in Hungarian and Turkish. These rules determine the type of strategy that will be used in accordance with the situation's socio-pragmatic factors. While Turkish speakers' strategies are usually affected by the situation's contextual factors, the Hungarian's choice of strategy are usually rather in accordance with common factors, especially with the strategies of Illocutionary Force Indicating Device; to inform Turkish students about this phenomenon in Hungarian teaching will be useful.

Key words: Pragmatics, Hungarian, Speech Act Theory, Illocutionary Act, Asking for Pardon, Foreign Language Teaching, Politeness, Illocutionary Force Indicating Device

XX. yüzyılın altmışlı yetmişli yıllarından bu yana, geleneksel dilbilim anlayışını önemli oranda değiştiren ve dilbilim alanında yeni akımların ortaya çıkmasına neden olan teoriler doğmuştur. Edimbilim ve bu çerçevede söz edimi teorisi, dil hakkında ortaya konulan yeni anlayışın oluşmasına önemli oranda katkıda bulunmuştur. Söz edimi teorisi ile ilgili teoriler J. L. Austin, H. P. Grice ve J. R. Searle gibi isimler tarafından ortaya konulmuş ve geliştirilmiştir. J. L. Austin tarafından ortaya atılan söz edimi teorisinin başlıca tespitine göre, dil sadece dünyanın yansıtılmasına hizmet eden bir araç değil, aynı zamanda bir eylemdir de: dil vasıtasıyla bildiririz, rica ederiz, söz veririz, reddederiz vs. Chomsky'nin hatasız cümleler üreten ideal konuşucusunun yerine, gerçek toplumsal ortamda konuşan, dili kullanarak en önemli toplumsal aktivitelerden birini gerçekleştiren insan geçer.

Dilbiliminde pragmatik değişim kavramı geçen yüzyılın 70'li yıllarında Macar dilbiliminde de kullanılmaya başlandı. Dönemin en önemli teorilerini içeren, Hymes'in konuşmanın etnografyası ve iletişimsel yeti (communicative competence) hakkındaki yazıları (Hymes, 1975, 1978) ve Labov'un „The Study of Language in Its Social Context” adlı temel makalesi (Labov, 1990) Macarca'ya çevrildi. Her ne kadar gecikmeyle olsa da, konuyla ilgilenenler Austin'in 1962'de yazılmış temel kitabı olan *How to Do Things with Words*'e ulaşabilmiştir (Austin, 1990). Brown ile Levinson'ın nezaket hakkında yazdıkları önemli makale de 1990'da Macarca'ya çevrilmiştir (Brown ve Levinson, 1990). 1997 yılında, bilim dalının o zamana kadar yayımlanmış en önemli yazılarına, örneğin Searle'in edimsöz edimi (Searle, 1997), Grice'in anlam ve nezaket, diyalogların mantığı (Grice, 1997a, 1997b), Labov ve Fanshel'in konuşmanın kuralları (Labov ve Fanshel, 1997) ve Levinson'un ön koşullar hakkındaki makalelerine (Levinson, 1997) yer veren *Dil, iletişim, eylem (Nyelv - kommunikáció - cselekvés)* adlı metin derlemesi yayımlanmıştır (Pléh ve Terestyéni (haz.), 1997). Yabancı dil öğretiminde iletişimsel yetinin (communicative competence) geliştirilmesini hedefleyen metotlar ve öğretim materyalleri 80'li yılların sonundan itibaren yaygınlaşmıştır. Macar dilinde edimbilim araştırmaları, bilim adamlarının farklı araştırma alanlarına göre çeşitlilik gösterir. Csaba Pléh ve Tamás Terestyéni edimbilimi iletişim teorisi açısından incelemeye başlamıştır, aynı zamanda yukarıda belirtilen metin derlemesinin redaksiyonu da onların çalışmasıdır. Ferenc Kiefer edimbilim kavramını dil teorisi ve dil felsefesi alanına kazandırmıştır. Macar dil tarihi araştırmalarında edimbilimsel-sosyopragmatik bir yaklaşıma dair yeni denemeler de yapılmıştır (tarihsel edimbilim), bunlar Zsófia Sárosi tarafından özetlenmiştir. Söz eylem kuramı çocuk dili araştırmalarına da katkıda bulunmaktadır; Macar dilbiliminde bu konu ile en başta Mária Gósy ilgileniyor. Son olarak edimbilim çalışmaları, yabancı dil eğitimi ile ilgilenen, Macarca'yı bir yabancı dil olarak öğreten ve araştıranlar tarafından da yapılmıştır. Bu bir rastlantı değildir, çünkü bilindiği üzere yabancı dil öğrenmek sadece çekim, sözdizimi ve sözlükbilimden ibaret değildir, dil öğrenmek aynı zamanda dil kullanımı kurallarını öğrenmek demektir. Sadece dilbilgisi değil, edimbilimsel bilgiler de dil bilmenin önemli bir parçasıdır. Yani farklı dilleri sadece dilbilgisi sistemleri, zaman kullanımları, ad durum sistemleri, fiil çekimleri vb. birbirinden ayırmaz, dil topluluğunun dilde mevcut olan araçları **nasıl kullandığı**, yani kullanım şekli de önemlidir. Macar diline edimbilimsel açıdan ilk önce Katalin Szili yaklaşmış ve araştırmalar yapmıştır (Szili, 2000, 2002a, 2002b, 2003). Szili, Macar dili dilbilgisinin iletişim ağırlıklı eğitiminin yöntemleri üzerinde çalıştıktan sonra, Macarca söz edimlerini ampirik açıdan araştırmaya başlamıştır. Yıllarca sürdürdüğü araştırmalarını kapsayan kitabı, aynı zamanda dilbilimin yeni bir dalı olarak edimbilim disiplininin tanıtımını da içerir (Szili, 2004).

Makalemdede kısaca kendisinin araştırmalarını tanıttıp, yöntemlerine dayanarak **özür dileme söz edimini, özür dilemenin stratejilerini** Türkçe ve Macarca'da karşılaştırmaya çalışacağım.

Szili bütün ayrıntılarıyla dört söz edimini araştırmıştır: isteme, reddetme, özür dileme ve iltifata verilen cevapların edimbilimini. Bu söz edimlerinin Macar dil topluluğuna özgü özelliklerini tanımlayıp sonuçları ile – uluslararası kaynaklarla karşılaştırarak – kültürlerarası bağlantı kurar. İki temel söz edimi olan isteme ve reddetmenin araştırılması 1982 yılında başlatılan ve sonraki araştırmaların da yöntemini belirleyen ve karşılaştırmaya imkan veren geniş kapsamlı CCSARP projesinde (Cross-cultural Study of Speech-Act Realisation Patterns) gerçekleştirilmiştir ve iki söz edimi 8 dilde (İngiltere İngilizcesi, Amerika İngilizcesi, Avustralya İngilizcesi, Rusça, Kanada Fransızcası, Danca, Almanca ve İbrance) araştırılmıştır (Blum-Kulka, House ve Kasper, 1989). Projede, dil öğretiminde kültürlerarası iletişim bakımından yaşanan zorluklar nedeniyle, anadilini konuşan 200 üniversite öğrencisi ile yabancı dil konuşan 200 öğrencinin isteme ve özür dileme stratejisi karşılaştırılmıştır. Szili araştırmalarında aynı yöntemle çalışıp anadili Macarca olanların stratejilerini tespit etmiştir. Belgeleme için kişiler arası diyaloglardan oluşan anket kağıdı kullanmıştır: belli durumları, konuşucu ve dinleyici ile bunların rollerini titizlikle belirlemiştir. Konuşucunun, bu belli olgulara dayanarak dinleyiciden bir şey istemesi ve özür dilemesi istenmiştir. Söylemler analiz edilince Macar dilini konuşanların bu iki söz edimini gerçekleştirdiklerinde kullandıkları strateji belirlenmiştir. Macarca'da reddetmenin araştırılması - yine diyaloglardan oluşan anket kağıdı yöntemiyle - Beebe L., Takahashi T. ve Uliss-Weltz, R.'in 1990 yılında yaptıkları araştırmayı esas alıyor (Beebe, Takahashi ve Uliss-Weltz, 1990). İltifata verilen cevabın analizinde J. Holmes'un kategorilerine dayanarak ve çok sayıda yabancı dilden elde edilen sonuçlarla Macar diline özgü stratejiler karşılaştırılıyor (Holmes, 1988). Szili, çalışmalarıyla sadece söz edimlerinin ilk edimbilimsel tanımını vermez, ayrıca yabancı dil olarak Macarca öğretimi açısından kullanışlı bilgiler de sunar. Zira farklı kültür ve dillerin, bu arada Macarca'nın da, söz edimlerinin gerçekleştirilmesi için, farklı stratejiler kullandıkları ya da aynı stratejileri farklı bir vurgulamayla kullandıkları kanıtlanmıştır. Yani diller arasındaki farkların bilinmesi yabancı dil öğretiminde ve öğreniminde önemli rol oynamaktadır, çünkü anadilde var olan stratejilerin yabancı dilde bire bir uygulanması, 'çevrilmesi' kültürler arası iletişimde yanlış anlaşılmalara sebep olabilir. Konuşucu, uygun olmayan yerde, uygun olmayan şekilde kendini, isteğini, duygularını, düşüncesini ve bu gibi şeyleri ifade ettiğinde, doğru dilbilgisi yapısı olan bir cümleyi dinleyici anlamamazlıkla, hatta hoşnutsuzlukla karşılayabilir. G. A. Miller'in tanımlamasıyla: yabancı bir dili konuşurken çoğu zaman yapının ve

sözcüklerin anlaşılması değil, fakat söylenenlerin **hangi anlama** geldiğinin anlaşılması sorun çıkarır (Thomas 1983:91).

Kendi araştırmamı tanıtmadan önce karşılaştırmalı edimbilimin önemini komik bir örnekle izah etmek isterim. Örnek, Yale Richmond'un eski Doğu Bloku milletlerini tanıtan, sembolik *From Da to Yes* adını taşıyan kitabında bulunuyor (Richmond, 1995). Amerikalı bilim adamı, Macaristan'daki profesör arkadaşının evinde misafir olur. Kütüphanede kendisini çok ilgilendiren bir kitap görür ve ödünç almak ister. Macar profesörün cevabı şöyledir: "Çok üzgünüm ama bir gazete için tam da o kitap hakkında eleştiri yazıyorum. Bir hafta sonra arayın." Kararlaştırılan gün aradığında profesör Viyana'ya gitmek üzere ve trende o kitabı okuyarak boş zamanını geçirmeyi planlamıştır, ama döndükten sonra kitabı vereceğine dair söz verir. Bu bir türlü gerçekleşmez, çünkü Amerikalı aradığı zaman bu kez de profesörün büyükannesinin hastalandığı gibi bir bahaneyle karşılaşır. Kuşku duymayan bilim adamı beşinci çocukça bahaneyi de duyunca, Macar tanıdığının kitabı aslında ilk istediğinde de vermek istemediğini, ama 'hayır' demek için fazla kibar olduğunu artık anlamıştır.

Macarca'yı yabancı dil olarak öğrettiğim için, her şeyden önce edimbilimsel araştırmaların dil öğretiminde, Türk öğrencilerine Macarca öğretiminde nasıl kullanılabileceği ile ilgileniyorum. Bu nedenle benim için daha çok Türkçe-Macarca edimbilimsel bir karşılaştırma önem taşıyor. İlk adım olarak **özür dileme edimsöz ediminin karşılaştırmalı araştırmasına** başladım, makalemde bunu anlatmak istiyorum. Özür dileme, söz edimleri içinde ifade ediciler (expressives) grubuna dahildir. Sh. Blum-Kulka ve J. House'un tanımlamasıyla özür dileme, konuşucu ve dinleyici arasındaki, konuşucu yüzünden bozulmuş dengeyi, uyumu yeniden düzene koyan bir söz edimidir (Blum-Kulka ve House 1989: 20). Konuşucunun hata yaptığını kabul etmesi gerekir; dinleyicinin zararını telafi etmek, gönlünü almak için bir şekilde kendini küçültmesi gerekir. Özür dileme – Brown ve Levinson'un **nezaket ilkesine** göre (politeness principle) - konuşucu açısından negatif yüz ifadesi (negative face), dinleyici açısından ise pozitif yüz ifadesi (positive face) özelliği taşır (Brown v.d., 1990). Uyumu yeniden düzene koymak hem konuşucunun kişisel iradesine, hem de dil topluluğu tarafından oluşturulmuş, kabul görmüş ve topluluğun bireylerinden beklenen kurallara, normlara bağılıdır. Bu kurallar, toplumun üyeleri için ne zaman ve ne şekilde özür dilemeleri gerektiğini belirlemektedir, bundan dolayı farklı dilleri konuşanların, farklı kültürlere mensup olanların özür dilemesinde nicelik ve nitelik açısından farklılıklar olabilir. Anadili Türkçe olan konuşucuların özür dileme durumunda beklenen söz edimini gerçekleştirmek için hangi stratejilere başvurduklarına, hangi durumlarda ne kadar sorumluluk kabul ettiklerine veya ciddi sonuçlara karşı kendilerini ne kadar kurtarmaya çalıştıkları sorusuna cevap vermeye çalışacağım. Bu sonuçları, Szili'nin

Macar dili hakkında yaptığı araştırmanın sonuçlarıyla karşılaştırsak, iki dili konuşanların ‘taktikleri’ arasındaki fark ortaya çıkacaktır. Farklılıkların sebeplerini söz konusu durumların sosyo-pragmatik parametrelerinden yola çıkarak açıklamaya çalışacağım.

Analiz edilecek dil materyalini 7 durum içeren anket kağıdı yardımıyla elde ettim. Veriler 46 üniversite öğrencisinden elde edildi. Anket kağıdında bulunan durumlar şunlardır:

ANKET FORMU

1. Komşunuz olan lise 9. sınıf öğrencisine, dün akşama kadar matematik ödevinin doğru olup olmadığını kontrol edeceğinize söz verdiniz. Sözüünüzü tamamen unuttunuz. Çocuk şimdi kapıda duruyor. Ona ne diyeceksiniz?

Siz:

2. Hocanız size bugün getirmeniz için bir kitabını ödünç vermişti. (Siz geri getirmediğiniz.)

Hoca: Kitabı getirdin değil mi?

Siz:

3. Siz bir akrabanızın restoranında ona yardımcı oluyorsunuz. Bir misafir şikayet ediyor, çünkü istediğini alamadı.

Misafir: Bakar mısınız, ben sütlü kahve değil, Türk kahvesi istemiştim.

Siz:

4. Siz son altı ayda yapılan işleri değerlendirilmiş olan toplantıda, iş arkadaşınızın özel işlerine fazla zaman ayırdığını ve işyerinden sık sık çıktığını yanlış anlaşılacak bir şekilde ima ettiniz. Toplantıdan sonra, o size sorduğunda ne derdiniz?

İş arkadaşı: Toplantıda bütün patronların önünde benim hakkımda bunları söylemeni senden hiç beklemezdim.

Siz:

5. a) Sizin sürekli geç kaldığınıza alışmış olan arkadaşınız, tanıştığınız yerde yarım saattir sizi bekliyor.

Arkadaş: Nihayet geldin! Saat kaç biliyor musun?

Siz:

b) Bir şirkete iş görüşmesine gidiyorsunuz. Müdür, sizi saat 3te bekliyor. Şanssızlık bu ya! yarım saat geç kalacaksınız. Bu durumda ne söylersiniz?

Siz:

c) Bir şirketin müdürü olduğunuzu düşünün. Toplantı yapmanız gerekiyor ama yarım saat geç kalacaksınız. Sizi bekleyen elemanlara ne dersiniz?

Siz:

6. Arabanızı oldukça acemice park ettiniz. Dar yere arabayı sokarken binada oturan birinin yeni olduğu belli olan arabasının yan tarafını çizdiniz.

Binada oturan komşu: Allahım! Yeni arabam!

Siz:

7. Siz arkadaşınızın evinde misafirsiniz. Kötü bir tesadüf sonucu aile mirası olan değerli bir vazoyu düşürüyorsunuz. Bu can sıkıcı durumda ne derdiniz?

Siz:

İlk olarak elde edilen verileri bölümlere ayırdım, çünkü katılımcılar sık sık aşağıdaki gibi, uzun söylemlerden yararlanmıştı: *Ayy, ne sakar bir insanım. Çok özür dilerim. Kendimi şimdi çok kötü hissettim, tekrar tekrar özür dilerim. Veya Hocam üzgünüm ama yurttan unuttum, çok özür dilerim! Yarın getirsem olur mu?* Alınan verileri sınıflandırmak için - Macarca araştırmaya dayanarak - E. Olshtain ve Cohen tarafından ortaya konulmuş kategorileri kullandım, bu arada özür dilemenin 2 genel ve 3 duruma bağlı stratejisi ayırt edildi (Olshtain ve Cohen, 1983). İlk genel strateji edimsöz gücünü içeren araçtır, İngilizce Illocutionary Force Indicating Device, kısaca IFID'dir. İkinci genel strateji tipi sorumluluğu kabul etme araçlarını içerir. Bu duruma bağlı stratejiler şunlardır: açıklama yapma (explanation or account of the situation), zararı telafi etme (an offer of repair) ve geleceğe dair söz verme (a promise of forbearance). Verileri bu beş kategoriye koyduktan sonra aşağıdaki durum ortaya çıkmıştır:

IFID stratejilerinin alt kategorileri şunlardır:

1.aa utanma, kötü hissetme, mesela: *çok mahcubum, kendimi çok kötü hissettim/hissediyorum*

1.a üzülmeye, mesela: *(çok) üzgünüm, üzüldüm, maalesef*

1.b affetmeyi isteme, mesela: *affedersiniz, affedin, kusura bakma*

1.c özür dileme, mesela: *(çok) özür dilerim, özür, pardon*

IFID stratejilerinin Türkçe'deki kullanım oranları Tablo 1. 1'de gösterilmektedir:

Durum		IFID						Strateji eksikliği
		1.aa utanma, kötü hissetme	1.a üzülme	1.b affetmeyi isteme	1.c özür dileme	1. IFID toplam (tekrarlama hariç)	1. IFID tekrarlama	
1. ödev		-	4,76	52,36	23,8	66,64	14,28	2,38
2. kitap		2,27	18,16	11,35	45,4	68,1	9,08	-
3. garson		-	2,22	44,4	35,52	73,26	8,88	4,44
4. iş arkadaşı		-	6,66	6,66	4,44	17,76	0	26,64
5. geç kalma	a) arkadaş	-	-	38,59	15,89	52,21	2,27	27,24
	b) eleman	-	15,78	26,3	34,19	65,75	10,52	-
	c) patron	-	7,5	12,5	25	42,5	2,5	27,5
6. araba		-	11,1	22,2	24,42	53,28	4,44	13,32
7. vazö		4,64	23,2	13,92	48,72	64,96	25,52	4,64

Tablo 1. 1: Türkçe IFID stratejileri (%)

Tablodan da anlaşılıyor ki, konuşucu komşu çocuk ödevini yapmayınca 52,36 % oranında dinleyicinin affetmesini istiyor, ama konu bir vazönun kırılması ya da ödünç alınmış bir kitabın geri getirilmemesi ise, daha çok özür dileme stratejisi ile karşılaşabiliyoruz (%48,72 ve %45,4); affetmeyi istemenin oranı aynı zamanda bu durumlarda yüzde olarak düşer (%13,92 ve %11,35).

Verileri Macarca'daki verilerle karşılaştırınca aşağıdaki sonuçlara varabiliriz (Tablo 1.2):

Durum		IFID												strateji eksikliği	
		1.aa utanma, kötü hissetme		1.a üzülme		1.b affetmeyi isteme		1.c özür dileme		1. IFID toplam (tekrarlama hariç)		1. IFID tekrarlama			
		T	M	T	M	T	M	T	M	T	M	T	M		
1. ödev		-	2,72	4,76	4,54	52,36	60	23,8	22,72	66,64	82,8	14,28	7,2	2,38	-
2. kitap		2,27	2,72	18,16	20,09	11,35	11,8	45,4	40,9	68,1	68,3	9,08	7,2	-	-
3. garson		-	-	2,22	16,36	44,4	10,9	35,52	59,09	73,26	84,56	8,88	1,8	4,44	0,8
4. iş arkadaşı		-	-	6,66	13,63	6,66	27,27	4,44	8,18	17,76	49	0	0,9	26,64	3,33
5. geç kalma	a)	-	2,72	7,27	8,59	33,63	15,89	29,09	52,21	65,52	2,27	7,2	27,24	4,1	
	b)	-	6,36	15,78	23,63	26,3	10,9	34,19	64,54	65,75	93,63	10,52	11,8	-	-
	c)	-	-	7,5	9,09	12,5	15,45	25	47,27	42,5	70	2,5	1,8	27,5	5,8
6. araba		-	0,9	11,1	22,72	22,2	20,9	24,42	28,18	53,28	65,5	4,44	7,2	13,32	1,6
7. vazö		4,64	7,27	23,2	26,36	13,92	36,36	48,72	28,18	64,96	79,1	25,52	19,1	4,64	4,1

Tablo 1. 2: Türkçe-Macarca IFID stratejileri (%)

IFID stratejilerini karşılaştırınca işaretlenen durumlarda Türk ve Macar konuşucunun stratejileri arasında önemli sayılabilecek farklılıklar

gözlemlenebilir. 1. Türk konuşucu, iş arkadaşına ve müstakbel patronuna karşı, ayrıca patron pozisyonunda iken diğerlerine karşı bir IFID stratejisi kullanmaya daha az ihtiyaç duyar. 2. Yine iş arkadaşına karşı ve patron iken, ayrıca arkadaşına ve apartmandaki komşuya karşı Macar konuşucuya göre daha sık olarak herhangi bir özür dileme stratejisi kullanmamayı tercih eder. Stratejiler arasındaki farkların açıklanmasını durumların sosyo-pragmatik parametrelerine dayanarak çözmeye çalıştım.

Brown ve Fraser'in "Speech as a Marker of Situation" adlı makalesinde, durumları oluşturan bağlam dışı faktörlerden (context external factors) ve bağlam içi faktörlerden (context internal factors) söz edilir. (Brown-Fraser 1979: 33-63). Bağlam dışı faktörler konuşucu ile dinleyici arasındaki samimiyet derecesi ve konuşucunun dinleyiciye kıyasla toplumdaki rolüdür, bağlam içi faktörler ise işlenen hatanın önemidir. Bağlam dışı ve bağlam içi faktörler kültürden kültüre değişir ve göreceğimiz gibi, bunlar Türk ve Macar konuşucusu tarafından uygulanan stratejilerin farklılıklarına tamamıyla cevap verecektir. Durumların bağlam faktörleri 15 Türk katılımcıdan elde edilen verilerle belirlenmiştir, alınan veriler Macar katılımcıların verileri ile karşılaştırılınca aşağıdaki sosyo-pragmatik parametreler ve farklar görülür (Tablo 2):

Durum	Konuşucu ile dinleyici arasındaki samimiyet mesafesi:		Konuşucunun toplumdaki rolü, dinleyicinkinden		İşlenen hatanın önemi:	
	T	M	T	M	T	M
1. ödev	2,12	2	3	2,66	1,54	1,94
2. kitap	1,61	1,66	1,08	1	2,38	2,11
3. garson	1	1,16	2,23	2,11	1,54	2,27
4. iş arkadaş	2,54	2,27	2,08	2,05	1,15	2,77
5. geç kalma	a) arkadaş	2,92	2,83	2	2,11	1,92
	b) eleman	1,08	1,05	1,15	1	2,23
	c) patron	1,77	1,44	3	2,88	1,44
6. araba	1,77	1,11	1,85	1,88	2,54	2,44
7. vazo	2,85	2,88	1,85	2,16	2,92	2,44

Tablo 2: Durumların sosyo-pragmatik parametreleri; Türkçe-Macarca

Türk konuşucunun apartmanda oturan komşusu ile olan ilişkisi, Macar'dan daha samimidir (1,77, ve 1,11). Yani strateji eksikliği oranının oldukça yüksek olmasını Türk toplumunda sosyal mesafenin daha yakın olması açıklıyor. Bunun yanında, Türk konuşucunun araba kullanma konusunda - Brown ve Levinson'un nezaket teorisine göre - kendi durumunu kurtarmaya çalıştığı da düşünülebilir, beceriksiz olabileceği riskine Macarlara göre daha düşük oranda girer, bu yüzden strateji kullanmak yerine durumunu yumuşatmaya çalışır. Konuşucunun dinleyiciye göre toplumdaki rolü, yani iktidar konusunda iki kültür arasında önemli bir fark ortaya

çıkmamıştır. Ama işlenen hatanın öneminin değerlendirilmesinde farklılıklar vardır. İş arkadaşına karşı işlenen hatanın önemi konusunda aşırı derecede fark belirlenmiştir; Türk konuşucu, iş arkadaşını şikâyet etmeyi küçük hata olarak görürken (1,15; “hata değil” diye yazan da oldu), Macar konuşucu büyük hata olarak değerlendiriyor (2,77). Sosyo-pragmatik parametreler, Türk konuşucunun bu durumda düşük IFID stratejisi kullanmasını (%17,76) ve Macar’a göre yüksek strateji eksikliğini (%26,64) daha net olarak açıklıyor. Garson tarafından işlenen hata ve işyerine geç kalma konusunda yine büyük, 0,7’lik bir fark vardır. Önceki olgu söz konusu olduğunda Türkiye ve Macaristan’daki veriler arasında belirgin bir fark yoktur; Türk katılımcılardan elde edilen verilerde IFID sayısı sadece %10 oranında daha düşüktür. Ama sonraki olgu söz konusu olduğunda stratejilerin farklı olduğu belli oluyor: Türk konuşucularında toplam IFID oranı %65,75 iken, Macarlarda bu oran çok yüksektir: %93,63. Bununla birlikte Türkçe’de strateji eksikliği olduğu da görülüyor: söz konusu durumda Türk konuşucularının dörtte biri herhangi bir stratejinin kullanılmasını önemli bulmamıştır. Patron iken daha düşük oranda kullanılan IFID stratejisi (%42,5) ve strateji eksikliği (%27,5), Türk konuşucunun strateji seçiminde iktidar faktörünün (2,88) daha önemli olduğunu gösterir. Aynı seçimde arkadaşıyla arasındaki samimiyetin derecesi de etkili olur (2,92; strateji eksikliği oranı %27,24), burada Macarlardan elde edilen oranların daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Eğer Türkçe IFID stratejilerine kültürlerarası karşılaştırma açısından bakarsak (Tablo 3; veriler 5 durumda mevcuttur; Olshtain 1989: 166), Türkçe ve diğer diller arasında iki durumda büyük farklılıklar görülüyor.

Durum	Türkçe	Macarca	Almanca	K.Fransızcası	A.İngilizcesi	İbranice
2. kitap	68,1	68,3	81	71	82	77
3. garson	73,26	84,56	84	84	76	70
4. iş arkadaşı	17,76	49	37	51	61	41
5.a geç kalma-arkadaş	52,21	65,52	67	63	72	57
5.c geç kalma-patron	42,5	70	84	92	89	81
6. araba	53,2	65,5	52	61	87	76

Tablo 3: IFID stratejilerinin kültürlerarası karşılaştırması (%)

Kitap ödünç alma durumunda Türkçe’deki davranış Macarca’ya ve Kanada Fransızcası’na çok yakındır, garson durumunda Avustralya İngilizcesi’ne ve İbranice’ye, birinci geç kalma durumunda ise yine İbranice’ye yakındır (tabloda italik karakterlerle gösterilmiştir). Bununla birlikte IFID stratejilerinin oranının görece olarak düşük olması, Türk

konusunun özür dileme söz edimini başka stratejilerle dile getirmeyi tercih ettiğini ortaya koyuyor. 5 durumla ilgili olarak uluslararası literatürü kullanarak (Vollmer ve Olshtain 1989: 210) IFID stratejilerini daha ayrıntılı olarak, Tablo 4 gösterildiği gibi, üç dili içerecek şekilde karşılaştırabiliriz:

Durum	1.a Üzülme			1.b affetmeyi isteme			1.c Özür dileme			
	T	M	A	T	M	A	T	M	A	
2. kitap	24,2	27,6	75,3	15,2	16,2	22,8	60,8	56,2	1,9	
3. garson	2,7	19	18,5	54,1	12,6	76,2	43,2	68,4	5,3	
4. iş arkadaş	37,5	27,8	60	37,5	55,5	32	25	16,7	8	
5. geç kalma	a) arkadaş	0	10,4	67,2	70,8	48	32,8	29,2	41,6	0
	c) patron	16,7	12,7	44	27,8	21,5	54,2	55,5	65,8	1,8
6. araba	19,2	31,6	69,5	38,5	29,1	29,5	42,3	39,3	1	

Tablo 4: Türkçe-Macarca-Almanca IFID stratejilerinin birbirleriyle kıyaslanmış oranı (%)

Tablo 4'te görülen veriler öncelikle **çeviri soruları** olduğunu gösteriyor. Görüldüğü gibi, IFID stratejilerinin içinde mevcut olan dil araçlarından hangisinin seçildiği konusunda farklılıklar ortaya çıkıyor. (Önemli farklılıklar tabloda kalın karakterlerle gösterilmiştir.) Mesela Macar bir garson daha çok *özür dilerim* derken, Türk garson *affedersiniz* aracını tercih ediyor; Macar garson üzülürken Türk meslektaşı üzüntüsünü ifade etmiyor. Aynı şekilde Türkçe-Almanca karşılaştırması da yapabiliriz; bundan da bazı durumlarda bu iki dil arasında daha büyük farklar olduğu ortaya çıkar: örneğin kitap, birinci geç kalma ya da araba konusunda; bu durumlarda Türkçe tercihleri Macarca'ya daha çok benziyor (Türkçe-Almanca farklılıklar italik rakamlarla gösterilmiştir).

IFID stratejilerini analiz ettikten sonra ikinci önemli strateji tipi olan sorumluluğu kabul etmenin geçiş sıklığına ve duruma bağlı stratejilere, yani açıklama yapmaya, telafiye ve geleceğe dair söz verme stratejisine göz atalım. Sorumluluğu kabul etme stratejisinin alt kategorileri şunlardır:

2 a) hatayı kabul etme, mesela: *(tamamen) benim hatam, hata benim, hatamı kabul ediyorum, hatam için..., hatadan dolayı...*

2 b) eksikliği kabul etme, mesela: *unuttum/unutmuşum, oyalandım, ne kadar da sakarım, tamamen aklımdan çıkmış, (park etmekte) pek iyi değilim*

2 c) dinleyiciyi doğrulama, mesela: *ne deseniz haklısınız, ne kadar kızsın haklısın*

2 d) kasıtlılık eksikliği, mesela: *kötü bir niyetim yoktu, istemeyerek oldu, istemeden oldu, isteyerek olmadı, istememiştim/istememedim, yanlışlıkla oldu*

Sorumluluğu kabul etme ve 3 duruma bağlı stratejilerinin kullanım oranlarını Tablo 5. 1 gösteriyor:

İlk olarak Türkçe’de düşük IFID stratejisi olan durumlarda denge unsuru olarak başka stratejilerle karşılaşp karşılaşmadığımıza bakalım. İş arkadaşını şikayet etme konusunda açıklama yapma kategorisinde çok yüksek bir oran, %66,6 görüyoruz; aynı durumda Macarca’da açıklama yapma ihtiyacı yoktur! İşyerine geç kalma durumunda Türk konuşucular Macarlara göre daha yüksek oranda hatalarını kabul ederler (Türkçe %34,19, Macarca %0,9); yani Türkçe’de IFID oranı düşükken, sorumluluğu kabul etme oranı yüksektir. Ancak patron olma durumu söz konusu olduğunda, düşük IFID oranını dengeleyen bir strateji bulunmuyor. Bu veri iktidar pozisyonunda olan birinin (2,88) özür dilemeye veya sorumluluğu kabul etmeye pek ihtiyaç duymadığını ima ediyor (Tablo 5. 2, 2b’de görüldüğu gibi, eksikliği kabul etme stratejisi Macarca’da %35,4, Türkçe’de %2,5’tir).

Göze çarpan diğer farklılıklar şöyledir: 1. Türk konuşucu, hatasını kabul etmeye daha çok razı oluyor, Macar sadece araba durumunda Türkçe’deki orana yaklaşıyor. 2. Fakat eksikliği kabul etme stratejisi Türk konuşucularında beğenilen bir araç sayılmaz. İşyerine geç kalma durumunda bile az sayıda veri bulunmuştur (Macarca’nın %48,1ine göre %2,63), oysa konuşucunun toplumdaki rolü dinleyicinininkinden daha düşük, konuşucu ile dinleyici arasındaki samimiyet mesafesi daha uzak ve işlenen hata orta dereceli bir hatadan yüksek olarak kabul edilir. 3. Dinleyici doğrulama stratejisi her iki dilde de önemli değildir, fakat Türk konuşucu samimi olduğu arkadaşını doğrulamaktan o kadar çekinmez. 4. Vazo kırma durumunda kasıtlılık eksikliği stratejisi oranının %34,8 olması daha ziyade kendini koruma ile açıklanabilir. 5. IFID değerleri Macarlarınkine yaklaştığında (mesela kitap ve garson durumu), veya diğer stratejilerin de kullanıldığı (vazo durumu) durumda bile açıklama yapma stratejisi oranı Türkçe’de çok daha yüksektir. 6. Telif etme stratejisi söz konusu olduğunda iki dil arasında önemli bir fark yoktur.

Özetleyecek olursak Türk-Macar özür dileme stratejileri hakkında aşağıdaki tespitleri yapabiliriz:

1. Diğer dillerde ve kültürlerde de bulunan özür dileme stratejileri hem Türkçe’de hem Macarca’da mevcuttur.
2. Stratejilerin kullanımını - evrensel özellikler yanında - hem Türkçe’de hem Macarca’da dil topluluğu tarafından oluşturulmuş kurallar da belirler. Bu kurallar, durumların sosyo-pragmatik faktörlerine göre kullanılacak strateji tipini belirler. Türkçe ve Macarca arasında 4 durumda büyük fark belirlenmiştir: 3 durumda işlenen hatanın önemi (iş arkadaşı, garson ve eleman), 1 durumda ise konuşucu ile dinleyici arasındaki samimiyet derecesi ile ilgili olarak (araba sahibi Macarlara göre daha samimi olarak nitelenmiştir).

Türk konuşucunun stratejileri genellikle durumların bağlam faktörlerinden etkilenirken, Macarların strateji seçimi daha çok genel faktörlere göre, öncelikle IFID stratejilerine göre şekillenir. Özür dileme söz edimini gerçekleştirirken Türkler ve Macarların farklı farklı stratejiler uygulaması bu araştırmanın bir sonucu olabilir; Macarca öğretiminde Türk öğrencileri bu olgu konusunda bilinçlendirmek faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AUSTIN, J. L. (1990). *Tetten ért szavak*. (Çev. Pléh, Csaba). Budapest: Akadémiai Kiadó
- BEEBE, L. - TAKAHASHI, T. - ULISS-WELTZ, R. (1990). "Pragmatic Transfer in ESL Refusals". *Developing Communicative Competence in a Second Language*. (Haz. Scarella, R. - Andersen, E. - Krashen, S.). New York: Newbery House. 55-73.
- BLUM-KULKA, S. - HOUSE, J. (1989). Cross-cultural and Situational Variation in Requesting Behavior. *Cross-cultural Pragmatics: Request and Apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation. 123-153.
- BLUM-KULKA, S. - HOUSE, J. - KASPER, G. (Haz.). (1989). *Cross-cultural Pragmatics: Request and Apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- BROWN, P. – FRASER, C. (1979). Speech as a Marker of Situation. *Social Markers in Speech*. (Haz. Scherer, K. - Giles, H.). Cambridge: Cambridge University Press. 33-63.
- BROWN, P. - LEVINSON, S. (1990). "Univerzálák a nyelvhasználatban: az udvariasság jelenségei". *A szóbeli befolyásolás alapjai*. I-II. Budapest: Tankönyvkiadó.
- GRICE, H. P. (1997). "Jelentés". (Çev. Terestyéni, Tamás). *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. (Haz. Pléh, Csaba - Terestyéni, Tamás). Budapest: Osiris. 188-197.
- GRICE, H. P. (1997). "A társalgás logikája". (Çev. Pléh, Csaba). *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. (Haz. Pléh, Csaba - Terestyéni, Tamás). Budapest: Osiris. 213-228.
- HOLMES, J. (1988). "Compliments and Compliment Responses In New Zealand English". *Anthropological Linguistics* 28, 485-508.
- HYMES, D. (1975). "A beszélés néprajza". *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. (Haz. Szépe, György-Mária, Pap). Budapest: Gondolat, 91-145.
- HYMES, D. (1978). "Kommunikatív kompetencia". *Kommunikáció*. 2. (Haz. Horányi, Özséb). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 333-356.
- LABOV, W. (1979). "A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésben". *Beszédaktus - kommunikáció - interakció*. (Haz. Pléh, Csaba - Terestyéni, Tamás). Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 365-398.

- LABOV, W. - FANSHEL, D. (1997). "Beszélgetési szabályok". (Çev. Síklaki, István). *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. (Haz. Pléh, Csaba - Terestyéni, Tamás). Budapest: Osiris. 395-435.
- LEVINSON, S. C. (1997). "Az előfeltevések". (Çev. Pléh, Csaba). *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. (Haz. Pléh, Csaba - Terestyéni, Tamás). Budapest: Osiris. 341-379.
- OLSHTAIN, E. - COHEN, A. D. (1983). "Apology: A Speech Act Set." *Sociolinguistics and Language Acquisition*. (Haz. Wolfson, N. – Judd, E.). Rowley, MA: Newbury House. 18-35.
- OLSHTAIN, E. (1989). "Apologies Across Languages". *Cross-cultural Pragmatics: Request and Apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation. 155-173.
- PLÉH, Csaba - TERESTYÉNI, Tamás (Haz.). (1997). *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest: Osiris.
- RICHMOND, Y. (1995). *From Da to Yes*. Intercultural Press.
- SEARLE, J. R. (1997). "Az illokúciós aktusok szerkezete" (Çev. Haberman, Gusztáv). *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. (Haz. Pléh, Csaba - Terestyéni, Tamás). Budapest: Osiris. 43-61.
- SEARLE, J. R. (1997). "Közvetett beszédaktusok" (Çev. Síklaki, István). *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. (Haz. Pléh, Csaba - Terestyéni, Tamás). Budapest: Osiris. 62-81.
- SZILI, Katalin. (2000). "Az udvariasság elméletéről, megjelenési módjairól a magyar nyelvben". *Hungarológia 2*. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ, 261-282.
- SZILI, Katalin. (2002a). "A kérés pragmatikája a magyar nyelvben". *Magyar Nyelvőr 1*. 12-29.
- SZILI, Katalin. (2002b) "Hogyan is mondunk nemet magyarul?" *Magyar Nyelvőr 3*. 204-219.
- SZILI, Katalin. (2003) "Elnézést, bocsánat, bocs..." *Magyar Nyelvőr 3*. 292-307.
- SZILI, Katalin. (2004). *Tetté vált szavak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- THOMAS, J. (1983). Cross-cultural Pragmatic Failure. *Applied Linguistics 4*, 91-112.
- VOLLMER, H. J. - OLSHTAIN, E. (1989). "The Language of Apologies in German." *Cross-cultural Pragmatics: Request and Apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation. 197-218.